

Szántó Judit

Hogyan halt meg Marton Endre?

Egyetlen átvirrasztott éjszaka alatt olvastam el, egyre lázasabban és felzaklatottabban, Lénéer Péter *Pista bácsi, Tanár úr, Karcsi* című könyvét. Egri István, Marton Endre, Kazimir Károly közül a két utóbbit én is ismerni véltem, de az alkalmi találkozásokon, konkrét témák körül forgó beszélgetéseken túl, sőt Egri Istvánra is kiterjedve e revelatív könyv lapjain bontakozott ki előttem három, eddig nem ismert teljes életút: három magyar, zsidó, művész-tragédia.

Marton Endrével akkor kerültem rövid időre szorosabb kapcsolatba, amikor a hetvenes évek elején a Nemzetközi Színházi Intézet soron következő, sirázi kongresszusára önmaga mint a magyar ITI-központ elnöke helyett engem delegált (meg Székely Gábort, aki egy oltási szövődmény miatt végül, őszinte sajnálatomra, nem utazhatott). Első megbeszélésünkön feltűnően szép ezüstfehér hajáról

– az istenek kegyes kis szeszélye – zavart, félszeg mosolyára tolódott a figyelmem. „Én nem mehetek – mondta. – Ha elmozdulnék Pestről, a Major közben kiférna az igazgatóságából.” Sikerei csúcán, a honi színházi hierarchia legmagasabb posztján ez az ember félt. Közben hősiiesen próbálta elhíttetni, hogy csak tréfál. Nem volt kedvem mosolyogni.

Lénéer Péter ritka empátiával, a gondosan összegyűjtött tényeken túl az emberre, az ember egyszerűségére és elidegeníthetetlen méltóságára fókuszálva idézi fel a maga – és a magyar színházi élet – e három hőst. Ha szabályos könyvkritikát írnék, hosszan sorolnám a mű erényeit, elsőnek e híresen törekeny, illanó művészeti ág érzékletes és érzékeny megfoghatóvá rögzítését. Bár megszállott hibabubus vagyok, most mégsem az opus hibátlansága érdekében, hanem Marton szavahihetőségét óvandó idézek fel egy bakit a kevésből. Marton fehér karszalagos ex-munkaszolgálatosnak mondta magát, és Lénéer szerint a fehér karszalag a félzsídók („félvérek”) ismertetőjele volt; nem érti, hogy a száz százalékgig zsidó Marton miért tévesztette meg növendékeit. Nos: a sárga helyett fehér karszalagot – a keresztény egyházaknak szóló sovány (és semmit érő) gesztusként – a kikeresztelkedett zsidók húzhattak karjukra.

„Félvér”, legnagyobb meglepetésemre, Kazimir Karcsi volt, és megörökítésre, filmre kívánczik a Lénéer felidézte jelenet, amikor a zsidó szülő: az édesanyja temetésén, a gyászolók távozása után, magányosan zokogva hallgatja a konspiratív odarendelt rabbi kaddisát. Ez a megrendülés mostantól velem marad. Dehogyan veszem már rossz néven – pedig ez is ő volt, nagyon is ő –, hogy egyszer, amikor számomra elég fontos kéréssel járultam elé, hagyta, hogy hosszasan, részletesen előadjam ügyemet, és csak a végén, kis szünet után árulta el, hogy minderről már rég, pontosan értesült. Mi több: már intézkedett is, pozitívan! Hozzáteszem: nem l’art pour l’art játszott velem – alighanem büntetni akart. (Elvégre színikritikus voltam.)

Telivér zsidó volt Marton Endre, bizony, érzékeny, minden sérelemre kozmikus arányokban reagáló idegrendszerét Lénéer Péter három modellje közül ő viselte a leglátványosabban és a leggyötrelmesebben. Ezt az ellenségei által sandán megcélzott komplexust kísérte, a rendszer keretei közt vállalhatóbban, a polgári származás, neveltetés, izlés, a vígszínházi múlt vádjá. Az ambíció meg a kiemelkedő tehetség ideig-óráig felülkerekedhetett mindezen, a Székely–Zsámbéki–Ruszt-éra előtt ő és Horvai törtek utat egy új színházi stílusnak és formanyelvnek, míg Kazimir egy másként értelmezett másságnak szentelte pályáját – de ez a hősi küzdelem egyikük esetében sem végződhetett pozitívan. Martont nem Major győzte le – a Brecht modorában, mindenütt helyi hatalomként közlekedő istenek akarták bukását.

A szép halál az istenek – az igaziak, tehát a nem létezők – különleges kegye. Engem, amikor megrázott váratlan és mindössze hatvan-két évesen bekövetkezett halála, ez vigasztalt. Abszolút megbízható forrásból úgy értesültem, hogy egy új tévéfilmre készülve, tévés munkatársakkal együtt látogatott el helyszínt nézni, motívumot keresni Esztergomba, és a város környékén, csodálatos, idilli vidéken szállt ki az autóból. „Jaj, de gyönyörű!” – mormolta szétnézve. Majd összeesett és meghalt.

Mint a táj, gyönyörű a halál is. Az istenek elnézést kértek a sok meghurcoltatásért.

Lénéer másképp tudja. „Szörnyű” halálról beszél. Az esztergomi út körülmenyeit ugyanúgy idézi fel. Nála azonban Marton nem szólal meg, és benn a városban, a bazilika előtt éri a hirtelen szívhalál.

Kiderül-e valaha, melyik változat az igaz? Vagy továbbra is választhatunk köztük?

Mindkét Martont – ez a közös elem – állva éri a halál. Mint a spanyol szerző drámájának címében: *A fák állva halnak meg.*

Lénéer Péter: *Pista bácsi, Tanár úr, Karcsi. Színházi arcképek.* Corvina, 2015.